

УДК 373.016

ЛЮДМИЛА РАКІТЯНСЬКА

м. Кривий Ріг

rakityanskaya.lyudmila@mail.ru

ПЕРШОЧЕРГОВІСТЬ ЗАВДАНЬ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкривається значення музичного слуху як першооснови музичного виховання молодших школярів. Викладено науковий підхід до розмежування понять «музично-сенсорні здібності» та «музичні здібності». Сформульовані провідні засадничі положення як вимоги до організації музичної діяльності молодших школярів, спрямованої на розвиток комплексу музичних здібностей.

Ключові слова: музичний слух, музичні здібності, молодші школярі.

Стратегічна мета шкільної музичної освіти в початковій школі визначена у широкому культурологічному контексті: формування основ музичної культури учнів як важливої і невід'ємної частини їхньої духовної культури, комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетенцій у процесі сприймання й інтерпретації кращих зразків української та світової музичної культури, а також формування естетичного досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва [3]. Мета визначає напрям професійної діяльності вчителя, орієнтує його у виборі засобів її досягнення.

«Музика може виконати свою естетичну, пізнавальну і виховну роль тільки тоді, коли діти навчаться по-справжньому чути її і роздумувати над нею» [5, 558]. Так сформульована одна із закономірностей музичного навчання учнів, що дозволяє зрозуміти об'єктивний зв'язок між соціальними функціями мистецтва і педагогічним процесом, між глибинними психічними процесами пізнання музики і її впливовою дією на внутрішній світ дитини. Здатність «по-справжньому чути музику» не є вродженою. Вона формується і розвивається в процесі активного спілкування з музикою, що бере свій початок з елементарних музично-сенсорних відчуттів основних властивостей музичних звуків, які, в свою чергу, є поштовхом для появи більш складних психічних процесів музично-пізнавальної діяльності – сприймання, мислення, уяви та інших. Слушним було зауваження в свій час Н. О. Ветлугіної про те, що призначення сенсорного виховання розгля-

дається більшою мірою в плані розвитку органів зору і майже зовсім не приділяється увага розвитку слухових відчуттів, що лежать в основі таких важливих для художньої діяльності здібностей, як музичний і фонематичний слух [1, 179].

Музика як «мистецтво звуків» сприймається і пізнається за допомогою органу слуху. Здатність «чути – відчувати – розуміти» музичний твір (А. Костюк), що забезпечує повноцінне художнє осягнення його змісту, передбачає як необхідну передумову наявність спеціальних слухових здібностей, чутливості слуху до сприйняття музично-слухової інформації в її інтонаційно-виразному значенні. Такими слуховими здібностями в сфері музичного мистецтва є музичні здібності, що об'єднані загальним поняттям «музичний слух» і представляють собою в широкому розумінні здатність сприймати, уявляти і емоційно переживати зміст музичного твору, виражений комплексом специфічних виражальних засобів. Цим пояснюється виділення в музичній педагогіці категорії «сприймання музики» як центральної, базової в музичному вихованні учнів, що лежить в основі всіх видів музичної діяльності і забезпечує засвоєння учнями духовного, емоційно-ціннісного досвіду людства, втіленого в музичному мистецтві. Саме процес слухового сприймання є тим началом, з якого починається спілкування з музикою в усіх її проявах: у співі, слуханні, музикуванні тощо. Адже для того, щоб вірно проспівати мелодію пісні, дитина повинна почути її, сприйнявши слухом, і після цього відтворити голосом. Для створення ритмічного акомпан-

нементу на дитячих музичних інструментах також необхідно почути на слух мелодію і лише потім підібрати до неї супровід. Музично-ритмічні рухи, як вид музичної діяльності, також пов'язані із пластичним відтворенням характеру музики, сприйнятої слухом. Отже, сприймання музики передбачає розвинуту здатність слуху до музично-звукової орієнтації, що є інтегрованим і багатогранним утворенням – музичним слухом.

На важливості принципу першочерговості розвитку музичного слуху наголошували відомі педагоги-музиканти Б. В. Асаф'єв, Н. О. Ветлугіна, Н. Л. Гродзенська, Д. Б. Кабалецький, М. Д. Леонтович, М. А. Михайлова, О. Я. Ростовський, Б. Л. Яворський та інші. В музичній психології ця проблема знайшла широке висвітлення в працях Л. С. Виготського, С. І. Науменко, В. І. Петрушина, Г. С. Тарасова, К. В. Тарасової, Б. М. Теплова, Г. М. Ципіна та ін. Вчені стверджують, що першочерговим завданням музичного виховання учнів, від вирішення якого залежить успішність їх занять музикою, є розвиток музичного слуху як комплексного поєднання музичних здібностей.

Метою статті є формулювання вихідних засадничих положень як вимог до організації музичної діяльності молодших школярів, спрямованої на розвиток музичних здібностей.

Музичне виховання – це перш за все музично-слухове виховання, що пояснюється інтонаційно-слуховою природою музичного мистецтва. Без належної уваги до розвитку слухових навичок, слухової орієнтації у різноманітному і багатозначному музичному звучанні повноцінне музичне виховання неможливе.

Першоосновою і висхідним етапом розвитку музичного слуху є розвиток музично-сенсорних здібностей як здатності до слухового відчуття основних властивостей музичних звуків: висоти, тривалості, тембру, сили та їх співвідношень. Неувага з боку вчителя до розвитку музично-сенсорних здібностей учнів може спричинити гальмування або взагалі унеможливити в подальшому розвиток повноцінного сприймання і розуміння музики в усьому багатстві її стилів та жанрів. Тому серед інших завдань музичного виховання розвиток здатності до слухового сприймання

і відчуття основних властивостей музичних звуків є першочерговим.

Чим частіше спілкується дитина безпосередньо з музикою, коли слуховий аналізатор знаходиться в активному «робочому стані», тим досконалішими стають її сенсорні здібності і здатність до слухового сприймання музики.

Важливе методичне значення в сенсорному вихованні має положення про одночасне сприймання предмета кількома чуттями (слухом, зором, дотиком). Сприймання і усвідомлення молодшими школярами особливостей музичного звучання є складним процесом. Тому одночасне поєднання слухового сприймання із зоровим, а в окремих випадках із дотиковим, робить цей процес для учнів більш доступним і зрозумілим. Це методичне положення вказує на необхідність використання вчителем дидактичних наочних засобів, методів, які моделюють основні властивості музичного звуку і сприяють формуванню в дітей комплексу наочно-слухових, наочно-зорових та наочно-дотикових уявлень про них.

Молодший шкільний вік вважається найсприятливішим періодом сенсорного розвитку в силу анатоμο-фізіологічного визрівання чуттєвих органів, які є дуже вразливими в цьому віці і піддаються зовнішньому впливу. При належно поставленій роботі помітно зростає гострота слухових уявлень музичного звуку. Якщо «пропустити» цей період, то у більш старшому віці сфера сенсорних відчуттів учнів-підлітків, в тому числі і слухових, вже не є такою чутливою і сприйнятливою до зовнішніх впливів.

Музичні здібності в широкому розумінні – це сукупність здібностей, необхідних для занять саме музичною діяльністю. Музичні здібності забезпечують успішність виконання музичної діяльності [7]. Відсутність розвинутих музичних здібностей унеможливує її виконання. Оскільки заняття різними видами музичної діяльності вимагають перш за все чутливості слуху до сприйняття музики, музичні здібності – це здібності слуху, за допомогою якого сприймаються різні сторони музичного звучання.

Музичні здібності поділяють на складні (наприклад, композиторські) та елементарні.

Елементарними музичними здібностями, що поєднують слуховий і емоційний компоненти музичного слуху, визнані: *звуквисотний слух, чуття музичного ритму, ладове чуття, тембральний слух, динамічний слух, музична пам'ять*. Саме цей комплекс музичних здібностей дозволяє повноцінно сприймати, переживати і відтворювати емоційно-образний зміст музичного твору. Оскільки головними носіями змісту музичного твору є, як відомо, звуквисотність і метроритм, це орієнтує вчителя в першочерговості завдань, пов'язаних з розвитком основних елементарних музичних здібностей: звуквисотного, метроритмічного і ладового слуху, які дозволяють учням сприймати, розуміти й виконувати музику в доступних для них видах музичної діяльності. На практиці розвиток музичного слуху як інтегрованого утворення не можна розглядати як процес поступового і поперемінного розвитку його складових: слухового та емоційного. Цей процес має відбуватися як єдиний і комплексний з одночасним відпрацюванням навичок звуквисотного, метроритмічного та ладового сприйняття та відтворення музики.

Слід враховувати нетотожність музично-сенсорних здібностей і елементарних музичних здібностей. На думку Б. М. Теплової, музично-сенсорні здібності не є здібностями як такими [7, 66]. Вони є лише вродженими анатомо-фізіологічними задатками, нахилами сенсорної сфери до слухового відчуття музичного звуку в його головних характеристиках. З цих вроджених властивостей слуху утворюються і розвиваються елементарні музичні здібності за умови активної музичної діяльності. Музично-сенсорні властивості слуху відіграють незамінну роль як фундамент утворення елементарних музичних здібностей (звуквисотного, метроритмічного, ладового слуху), які, в свою чергу, є результатом розвитку в музичній діяльності і забезпечують успішність її виконання.

Психологією доведено, що стан органу слуху (як і інших чуттєвих органів) значною мірою залежить від його функціонування. Це означає, що музичний слух в усіх його видах підлягає розвитку лише за умови включення учнів в активну музичну діяльність, що вима-

гає активного функціонування слухового рецептору. Поза музичною діяльністю жодна з музичних здібностей не може розвиватись. Пасивність, інертність і «незадіяність» музичного слуху не сприяє, а навпаки, гальмує загальний музичний розвиток учнів. Завдання вчителя – організувати, залучити учнів до активної музичної діяльності учнів на уроці в різних її видах і формах. Чим вона активніша і різнобічніша, чим більше охоплює видів роботи, пов'язаних з активізацією музично-слухової сфери учнів і вимагає від них напруженої слухової уваги і зосередженості під час сприймання і виконання музики, тим більш ефективним і продуктивнішим буде розвиток музичних здібностей учнів. В арсеналі вчителя цілий комплекс сучасних освітніх технологій, методів, форм роботи, варіювання якими і забезпечить активну і різнопланову музичну діяльність учнів на уроці.

Музичні здібності не є вродженими якостями. Такими вважаються анатомо-фізіологічні задатки, з якими народжується дитина. За певних умов вони можуть або розвинутиися і трансформуватися в музичні здібності, або згаснути, без належної уваги до їх розвитку. Ефективність розвитку музичного слуху залежить передусім від цілеспрямованої, методично грамотної і обов'язково системної роботи в цьому напрямку. Це означає, що здатність до слухового сприйняття музики повинна розвиватися в ході спеціально організованої вчителем діяльності, спрямованої на безпосередній і прямий вплив на сенсорну сферу за допомогою комплексу спеціальних сенсорно-тренувальних вправ. Постійне спрямування слуху учнів на сприймання музики (окремих звуків, музичної фрази, фрагментів музичного твору тощо) поступово «втягує» його, активізує, привчає до виконання конкретних музично-слухових дій. Така послідовна, цілеспрямована і систематична робота вчителя сприяє поступовому формуванню в учнів слухацьких навичок сприймання музики.

Розвиток музичних здібностей учнів не є самоціллю і не повинен на уроці носити формальний характер. Від рівня їх розвитку залежить не лише активність та успішність виконання різних видів музичної діяльності.

Розвинуті музичні здібності в їх комплексному поєднанні забезпечують повноцінне сприйняття музики, її емоційне переживання і осмислення, в результаті чого реалізується впливово-виховна дія музики на внутрішній світ учня, формуються ціннісні орієнтації в сфері музичного мистецтва, музичний смак, пізнавальний інтерес до музики, потреба у спілкуванні з нею тощо. Тобто виховання внутрішнього духовного світу дитини і розвиток її музичних здібностей знаходяться між собою у прямій залежності. Виховати духовність дитини в процесі спілкування з музичним мистецтвом, не розвинувши її музичні здібності, неможливо.

Для розвитку музичного слуху має значення як сприйняття музики, так і її відтворення. Завдання вчителя на уроці – чергувати форми роботи, пов'язані як із слуханням (сприйняттям) музики, так і з її відтворенням (виконанням) в різних видах музичної діяльності.

Слід зазначити нерівнозначність прояву на практиці елементарних музичних здібностей учнями. Доведено, що первинним проявом музикальності дитини, що спостерігається ще у віці немовляти 9–10 місяців, є її реакція у вигляді тілесних рухів на ритмічну сторону музики. Дослідники стверджують, що і у більш старшому віці, слухаючи музику, діти в першу чергу реагують і сприймають не мелодію, а її метроритм. Саме музичний метроритм викликає у них бажання рухатись під музику, хоча рухові дії можуть бути спочатку неупорядкованими і такими, що не відповідають безпосередньо метро-ритмічній пульсації музики. Цим пояснюється доступність і легкість для більшості молодших школярів завдань на відтворення метроритму мелодії, а ніж її звуковисотної лінії. Сприйняти і відтворити звуковисотність мелодії є завданням для дітей значно складнішим. З урахуванням цього моменту і побудована методика співацького виховання учнів, за якою розучування пісні починається не з проспівування мелодії, а з відтворення її метроритму. В зв'язку з цим необхідно пам'ятати, що «першоелементом» музичного сприйняття учнів є чуття музичного ритму як здатність активно сприймати і переживати музику через рухи.

Основу ритму складає моторика, тому сприймання музики завжди супроводжується руховими реакціями, що і обумовлює його слухо-моторну природу, а не чисто слухову. Ритм музичного твору не можна просто чути. Його сприймання обов'язково викликає м'язові рухливі дії, а тому завжди є активним. Музично-сенсорні завдання, які вчитель використовує для розвитку метроритмічного слуху на уроці, обов'язково повинні пов'язуватись з моторно-руховими діями учнів. Тому що саме за допомогою рухів діти краще відчують і відтворюють музичний метроритм. У ході розучування і виконання різнохарактерних пісень також важливо не обмежуватись лише співом дітей, а поєднувати його з музично-ритмічними рухами відповідно до характеру і змісту виконуваної пісні.

Змістом музичного твору є настрої, емоційні стани, які передаються комплексом засобів музичної виразності, в тому числі і метроритмом. Тому сприймання метроритму музичного твору викликає не тільки моторну реакцію, а й емоційну, пов'язану з емоційно-сисловою виразністю музики. Доведено, що молодшим школярам легше відтворити метроритм музичний, а ніж метроритм, не пов'язаний із музикою, тому що у першому випадку діти відчують емоційну виразність, виражальне значення музичного метроритму, що є важливим активізуючим фактором виникнення відповідної емоційної реакції. Виходячи з цього, важливо правильно підходити до вибору завдань, спрямованих на розвиток музично-ритмічного чуття. Завдання, побудовані на механічному, формальному відтворенні ритму в його «чистому» вигляді, поза музикою, повинні бути епізодичними на уроках. Головна ж увага повинна приділятися завданням на відтворення метроритму в контексті самої музики.

Найбільш природнім засобом розвитку звуковисотного слуху вважається спів, інтуїтування голосом. Добре знання і володіння методикою співацького виховання учнів допоможе вчителю організувати цей процес найбільш доцільно і ефективно. Крім співу способом активного сприйняття і відтворення звуковисотності музичного звуку вважається пластична діяльність. Показ рукою

напрямку руху мелодії, відтворення в рухах реєстрового звучання музики допомагає учням візуально уявити звуковисотність, сприйняту на слух. Одночасне чуттєве сприйняття музично-сенсорної інформації декількома аналізаторами (слухом і зором) сприяє кращому її відчуттю і засвоєнню.

Розвиток звуковисотного слуху слід починати не з сприйняття висоти окремого звуку чи інтервалу, а обов'язково з сприйняття і відчуття звуків мелодії, об'єднаних між собою ладовими тяжіннями, тобто з гармонічною підтримкою.

Отже, результативність музично-слухового розвитку молодших школярів значною мірою забезпечується дотриманням основних засадничих положень, які, в свою чергу, спрямовують роботу вчителя на досягнення стратегічної мети музичного виховання учнів. Подальше дослідження окресленої проблеми полягає в розробці та експеримен-

тальній перевірці практичних шляхів розвитку музичного слуху учнів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Ветлугіна Н. О. Музичний розвиток дитини / Н. О. Ветлугіна. — К. : Муз. Україна, 1978.
2. Михайлова М. А. Развитие музыкальных способностей детей / М. А. Михайлова. — Ярославль : Академия развития, 1997.
3. Музичне мистецтво. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи / авт. Л. О. Хлебнікова, Л. О. Дорогань, І. М. Івахно та ін. // Мистецтво та освіта. — 2012. — № 1–4.
4. Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования: [сб. ст.] / сост. А. Г. Костюк. — К. : Муз. Україна, 1986.
5. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посіб. / О. Я. Ростовський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011.
6. Тарасова К. В. Онтогенез музыкальных способностей / К. В. Тарасова. — М., 1988.
7. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. — М., 1987.
8. Цыпин Г. М. Музыкальный слух и его формирование у детей дошкольного и младшего школьного возраста // Психология музыкальной деятельности: теория и практика: [учебное пособие] / Д. К. Кирнарская, Н. И. Киященко. — М. : Издат. центр «Академия», 2003.

LYUDMYLA RAKITYANSKA

Kryviy Rih

HIGH PRIORITY OF MUSICAL EDUCATION AT ELEMENTARY SCHOOL

The article reveals the importance of an ear for music as a fundamental principle of musical education at primary school. The scientific approach was made explaining the distinction between «musical and sensory abilities» and «musical talent». The leading positions as the requirements for organization of musical activity aimed to develop musical abilities at primary school are stated.

Key words: an ear for music, musical abilities, primary school pupils.

ЛЮДМИЛА РАКИТЯНСКАЯ

г. Кривой Рог

ПЕРВООЧЕРЕДНОСТЬ ЗАДАЧ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье раскрывается значение музыкального слуха как первоосновы музыкального воспитания младших школьников. Изложен научный подход к дифференциации понятий «музыкально-сенсорные способности» и «музыкальные способности». Сформулированы ведущие положения как требования к организации музыкальной деятельности младших школьников, направленной на развитие комплекса музыкальных способностей.

Ключевые слова: музыкальный слух, музыкальные способности, младшие школьники.

Стаття надійшла до редколегії 04.05.2016